

Панишко С., Златогорський О. Військові дії на Волині у давньоруський період // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю: Науковий збірник. Матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції. - Луцьк, 2009. - С.152-154.

Сергій Панишко, Олексій Златогорський

(Луцьк)

ВІЙСЬКОВІ ДІЇ НА ВОЛИНІ У ДАВНЬОРУСЬКИЙ ПЕРІОД

Говорячи про історію воєнних дій на території давньоруської Волині слід розпочати з її передісторії, з періоду середини I тис., коли у цьому регіоні закріпилось дулібське племінне об'єднання. Військовий чинник у історії дулібів був дуже помітним. На це вказували багато вчених, відзначаючи їх конфлікти з аварами з одного боку (зовнішня небезпека) та присутність археологічних знахідок військового характеру на Зимнівському городищі (формування дружини вождя-князя внаслідок внутрішнього розвитку дулібського суспільства) [1, 107-122].

Разом з цим відзначимо іще один чинник у розвитку військового мистецтва тогочасного населення Волині. Справа в тому, що дуліби на Волині практично змінили войовничі германські племена, зокрема, готів. Останні, маючи великий досвід ведення воєн, на думку авторів, могли передати якісь елементи свого військового мистецтва прийшлому слов'янському населенню [3, 113-133; 4, 76-77; 9, 93-97]. З іншого боку готи, будучи організованою військово – політичною силою сприяли пришвидшенню суспільної організації дулібів. У світлі цього зробимо обережне припущення про певну роль носіїв вельбарської культури на пізньому етапі її існування на Волині у появі Зимнівського городища.

Рання поява дружинної культури, засвідчена археологічними знахідками із Зимнівського городища, підтверджується і матеріалами кінця I тис. Це багаті підкурганні поховання воїнів-дружинників, здійснені,

насамперед, у зрубних гробницях [8]. Про велику роль військового чинника у цей час на Волині свідчать частіші знахідки зброї та поширення укріплень, як постійно заселених городищ так і городищ-сховищ. Про пришвидшений суспільно-політичний розвиток тогочасної Волині говорить поява тут нової спільності – так званих «Червенських градів» (Ісаєвич). Очевидно ці два явища були взаємопов'язаними, носіями дружинної культури була нова ранньофеодальна військова знать що становила привілейовану та організуючу частину тогочасного волинського суспільства. Підкреслимо, саме волинського, оскільки до середини X ст. Волинь навіть не мала спільного кордону з Київською Руссю, а до її складу увійшла тільки у кінці X ст.

У світлі цього не випадковим видається повідомлення Масуді про могутність племені «валінана» та про його зверхність над сусідніми слов'янськими племенами [5]. У всякому випадку концентрація городищ, що свідчить про пришвидшений суспільний розвиток, у Побужжі та Погоринні у кінці I тис. була набагато більшою, ніж та території розселення древлян. Стосовно останнього аргументу відзначимо, що ряд вчених пояснюють таку ситуацію укріпленням кордону. Однак, городища у цей час з'являлись не тільки по лініях кордонів, а у великих регіонах, перш за все у лісостеповій зоні Волині.

Входження Волині до складу Київської Русі, очевидно, не обійшлося без військових сутичок, у тому числі і із місцевою знаттю. На це вказують сліди пожеж та руйнувань на ряді волинських городищ. Очевидно наслідком таких суперечностей стало і перенесення адміністративного центру з Червена до новозаснованого Володимира. Хоча, автори не схильні розглядати Червен як адміністративний центр всієї Волині у середині X ст., оскільки у цей час, очевидно, тут існували і інші адміністративно-територіальні спільності на зразок «Червенських градів».

Зрештою Волинь закріпилась у складі Русі. У військово-політичному відношенні це входження було настільки міцним, що через століття після цього у ході так званої «волинської війни» кінця XI ст. місцевий волинський князь Давид Ігорович впродовж кількох років воював з коаліцією наймогутніших руських князів і в ході цього на перший погляд нерівносільного протистояння неодноразово отримував перемоги та повертався на Волинь. Це з одного боку вказує на підтримку цього князя-«злочинця», що осліпив свого близького родича Василька Тербовлянського, з боку місцевої волинської знаті, а з іншого – на великий військово-стратегічний та мобілізаційний потенціал Волинської землі того часу.

У складі Давньоруської держави Волинь займала специфічне положення, оскільки знаходилась на її західному рубежі. У цьому регіоні прямо сходились політичні та військові інтереси Польщі, Чехії, Угорщини і Русі. Значний інтерес до волинського регіону проявляла Німеччина та прибалтійські ордени. У XIII ст. безпосереднім сусідом Волині стає могутня Литовська держава.

Окрім того, особливий статус геополітичного положення Волині надавала та обставина, що через неї проходила основна сухопутна комунікація, яка зв'язувала Схід із Заходом до хрестових походів – торговий шлях з Регенсбургу через Володимир, Луцьк, Пересопницю, Дорогобуж і далі на Київ. Починаючи з XIII ст. міцніє торговий шлях, що проходив з Волині в напрямку Балтійського моря.

Таке геополітичне розташування регіону обумовлювало тут особливу активність військових дій. Аналіз джерел дозволяє зробити висновок, що основні напрямки ведення військових дій на Волині протягом досліджуваного періоду змінювались.

У кінці X – на початку XI ст. основним напрямком був західний (війни з Польщею за володіння районом «Червенських градів»). У кінці XI –

XII ст. почастишали сутички на південних рубежах Волині, що було пов'язане з виділенням Галицької землі. Тоді галицькі князі часто конфліктували з київськими, від яких Волинь була безпосередньо залежною. В середині – другій половині XII ст. бойові дії особливо активно велись на східних рубежах землі. Це пов'язано з виділенням Волині в напівсамостійне державно-політичне утворення і боротьбою її князів за київський великокнязівський стіл. У XIII ст. посилюються військові дії на півночі, де точилась постійна боротьба з литовськими вторгненнями.

Головним напрямком ведення військових дій був західний. Тут збройна боротьба точилась протягом усього досліджуваного періоду. Характерною ознакою ведення військових дій на цьому напрямку було залучення значних військових сил, в тому числі і часте використання союзників. Військові дії тут велись на дуже коротких відтинках, як правило, по лінії дороги Червен – Володимир – Луцьк. Значимість цілей, що їх ставили супротивники, приводила до великого заповзяття в ході воєн, їх значної тривалості. Основною метою сторін було заняття (утримання) стратегічно важливих центрів Волинської землі – Червена, Белза, Володимира, Луцька.

Певною специфікою відзначались військові дії, що велись у XIII ст. на північно-східних кордонах Волинської землі супроти литовських племен. Останні у цей період проходили «героїчний» етап своєї історії – період становлення державності, пов'язаний з частими військовими сутичками як усередині суспільства, так і з сусідами. В цілому це протистояння зводилось до прикордонних сутичок, хоча літописи фіксують і проникнення дрібних литовських дружин у центральні райони Волині. Під час архелогічних досліджень Окольного міста давньоруського Любомля 2008 р. експедицією ВФ ДП „НДЦ” „Охоронна археологічна служба України” виявлено зрубне житло литовців, можливо полонених волинянами, або осілих у цьому важливому волинському прикордонному містечку [2]. Принаймні, матеріали, виявлені в житлі (амулеті сокирки та рогу), свідчать про язичницький

світогляд його мешканців, близький до уявлень литовських народів (Рис.1, Рис.2). Образно кажучи у XIII ст. Волинь потерпала від литовців так само, як і Середнє Подніпров'я від печенігів та половців у X–XI ст. Звичайно, масштаби вторгнень були меншими, однак і масштаби державності Русі і Волині були різними.

Говорячи про русько-литовське протистояння XIII ст. слід відзначити, що волинські князівства у ньому мали природніх союзників, прибалтійських хрестоносців. Писемні джерела цього часу практично не містять свідчень про ворожі відносини волинян з німцями. Принаймні літопис ще в раніші часи згадує німців – мешканців волинських міст, та німецьке наймане військо, що виступало на боці лучан під час облоги їх міста у 1149 році військами Юрія Долгорукого (Рис.3) [6, 228].

Період другої половини XIII ст. у військовій історії Волині був дуже специфічним. У цей час регіон входив до складу Золотої Орди, що не могло не позначитись на масштабах та способах ведення військових дій у цьому регіоні. Очевидно, саме тоді вони були тут найбільш масштабними. Однак, підкреслимо, що тільки у 1241 році монголо-татари вели власне війну проти волинських князівств. У пізніший час їх війська проходили по території Волині на шляху до інших своїх цілей, Литви або Польщі. При цьому вони брали із собою у похід і підвладних руських князів. Такі контакти залишили по собі археологічно фіксовані сліди, зокрема, татарську зброю у руському війську.

Специфічний слід у військовій історії Волині залишило її входження до складу держави Романовичів. Він виразився перш за все в певній уніфікації озброєння для професійного війська та активному будівництві укріплень. Причому знову ж такі укріплення будувались не тільки по лініях рубежів, а і у внутрішніх регіонах Волині.

1. Ауліх В.В. Зимнівське городище – слов'янська пам'ятка VI-VII ст. н.е. в Західній Волині. – К.: Наукова думка, 1972. – 124 с.
2. Златогорський О. Звіт про результати археологічних досліджень околиного міста давньоруського Любомля 2008 року // Архів ВФ ДП НДЦ „Охоронна археологічна служба України”
3. Козак Д.Н. Венеди. – К., 2008. – 470 с.
4. Козак Д.Н. Етнокультурна історія Волині (I ст. до н.е. – IV ст. н.е.). – К.: Наукова думка, 1992. – 176 с.
5. Ковалевский А. П. Славяне и их соседи по данным ал-Масуди // Вопросы историографии и источниковедения славяно-германских отношений. М., 1973. – С. 62-79.
6. Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л.Є.Махновця; Відп. ред. О.В.Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – XVI + 591 с.
7. Панишко С.Д. Волинський театр ведення військових дій в давньоруський час // Документально-художня проза про Першу світову війну. (Матеріали і тези доповідей та повідомлень міжнародної науково-теоретичної конференції, 23-26 жовтня 1994 року). – Луцьк, 1994. – С.186
8. Фітцке Я. Ранньоісторичні кургани у Піддубцях Луцького повіту // Археологічна спадщина Яна Фітцке. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – С.37-43.
9. Щукин М.Б. Готский путь (готы, Рим и черняховская культура). – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2005. – 576 с.